

ОСНОВНІ ТРЕНДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (СВІТОУСТРОЮ)

Вступ. Більшість світових подій кінця XX ст. та початку XXI ст. зумовлена різноманітними конфліктами, політичною та економічною нестабільністю. Це свідчить про неефективність існуючих механізмів узгодження інтересів суб'єктів системи міжнародних відносин, а отже, і необхідність створення нових механізмів, які б враховували основні тренди трансформації системи міжнародних відносин. Тому виявлення та комплексний аналіз основних трендів трансформації системи міжнародних відносин у контексті перспектив становлення нових центрів глобального й регіонального впливу на формування міжнародного порядку денного є актуальним завданням, оскільки це дає змогу з'ясувати обриси архітектури світового порядку на довгострокову перспективу.

У роботі виявлено та комплексно проаналізовано основні тренди трансформації системи міжнародних відносин у контексті перспектив становлення нових центрів глобального та регіонального впливу на формування нового світового порядку.

Методи. У статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. Так, зокрема, у процесі дослідження таких міжнародних інституцій, як ЄС, НАТО, ШОС та БРИКС було використано метод порівняння. За допомогою методу аналізу було визначено найбільш очевидні тенденції сучасних міжнародних відносин.

Результати. Проаналізовано особливості формування та функціонування системи міжнародних відносин (світового порядку) в певні історичні періоди в контексті визначальних світових подій. З'ясовано, що головною детермінантою формування вказаних систем світового порядку був так званий перерозподіл світу, а саме відторгнення (анексія, захоплення) певних територій від одних країн та їх входження до інших. Глобалізація та інформатизація всіх сфер суспільного життя призводять до все більшої залежності держав одна від одної. Це спонукає до створення нової системи міжнародних відносин (світоустрою), яка б змогла більш адекватно реагувати на вказані загрози без застосування силових інструментів.

Висновки. Аналіз загального контексту формування нової системи міжнародних відносин говорить про те, що в найближчій перспективі повинно завершитись формування багатопольярної системи, що приведе до певної стабілізації у сфері міжнародних відносин, які зараз значною мірою перебувають у хаотичному стані. При цьому перед Україною, яка зараз перебуває у стані війни з росією, стоїть надважке завдання вибороти шанс на те, щоб стати повноправним суб'єктом нової системи міжнародних відносин (нового світового порядку).

Ключові слова: система міжнародних відносин, світовий порядок, світові центри владного впливу, міжнародна безпека, національна безпека, глобальне управління.

Вступ

В останнє десятиліття відбуваються світові події, які свідчать не лише про руйнацію існуючої системи міжнародних відносин та стагнацію створених в її межах механізмів узгодження національних інтересів та врегулювання конфліктних ситуацій, які виникають передусім між провідними державами, а й окреслюють певні контури створення нової архітектури світоустрою, яка б відповідала вимогам та особливостям розвитку сучасного глобалізованого світу.

Як відомо, унаслідок руйнації наприкінці 80-х рр. минулого століття двопольярної моделі світоустрою вона трансформувалась в однопольярну. Водночас у світі поступово почала проявлятися тенденція до зростання кількості різноманітних за характером, причинами, обсягом і наслідками міждержавних конфліктів, зокрема і збройних. У перше десятиліття XXI ст. ці конфлікти все більше набували системного характеру, періодично охоплюючи ті чи інші регіони, що свідчило про стагнацію наявних механізмів запобігання їм та врегулювання в межах існуючої системи світового порядку. Сьогодні ж на провідні позиції починають виходити центри впливу (глобальної влади), які ще донедавна навряд чи претендували б на світове лідерство, але внаслідок прискореного економічного зростання та послаблення

традиційних центрів впливу ці країни все активніше претендують на лідерські позиції у процесі розв'язання глобальних і регіональних проблем у світі. Це свідчить про досить очевидні перспективи переформатування світової системи міжнародних відносин (світоустрою) і, як наслідок, напрацювання та встановлення певних правил міжнародної поведінки, якими будуть керуватися країни та їх політичні еліти в найближчій перспективі.

Очевидно, основними причинами глобальних змін у сучасному безпековому середовищі є те, що система міжнародних відносин втратила належне керування з боку глобального центру сили (США та їх головних союзників), і досить часто відсутнє спільне бачення у провідних країнах як щодо розв'язання глобальних проблем безпеки (про це, зокрема, свідчить і російсько-українська війна), так і щодо архітектури нового світового порядку, який повинен характеризуватися відносно стабільними геополітичними структурами.

При цьому особливістю сьогодення є те, що контроль над геополітичним простором забезпечується диференційовано і може спиратися фактично лише на воєнну силу. Звичайно, у провідних країнах залишається досить широкий набір інструментів для політичного та економічного тиску на ті чи інші країни, у тому числі тих чи інших санкцій, які часто застосовують

навіть поза межами правового поля. Проте зростання кількості причин, що породжують збройні конфлікти та їх синергетичний ефект, не можуть гарантувати країнам безпеку в умовах дезінтеграції глобальної структури влади. Водночас в основу тієї чи іншої системи міжнародних відносин (світового порядку) завжди покладаються принципи, підходи та механізми розв'язання проблем у площині пошуку способів підвищення ефективності взаємодії на міжнародному рівні при забезпеченні глобальної (міжнародної) та національної безпеки в контексті максимально можливого врахування балансу інтересів силових центрів глобальної влади.

Викладене вище визначає *мету роботи*, яка полягає у виявленні та комплексному аналізі основних трендів трансформації системи міжнародних відносин у контексті перспектив становлення нових центрів глобального та регіонального впливу (влади) на формування нового світового порядку.

Методи

У статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів.

Так, зокрема, у процесі дослідження таких міжнародних інституцій, як ЄС, НАТО, ШОС та БРІКС було використано метод порівняння, який дав змогу дослідити різницю між цими міжнародними інституціями, зрозуміти мету їх створення та діяльності, а також визначити перспективи їх впливу на формування нової системи міжнародних відносин (світоустрою).

Історичний метод було використано під час дослідження систем міжнародних відносин у попередні історичні епохи, а також аналізу особливостей кожної системи та їх впливу на подальший розвиток міждержавних відносин та розв'язанні безпекових проблем глобального й національного рівнів.

За допомогою методу аналізу було визначено найбільш очевидні тенденції (тренди) трансформації системи міжнародних відносин, а саме: загострення боротьби в буферних геополітичних просторах; підвищення ймовірності ядерної війни та застосування біологічної зброї; трансформація політико-економічних і воєнно-політичних блоків; стагнація глобальних механізмів узгодження інтересів; зростання готовності держав до застосування сили.

За допомогою методу узагальнення було сформульовано загальні висновки про особливості трансформації (розвитку) системи міжнародних у контексті перспектив становлення нових центрів глобального та регіонального впливу (влади) на формування нового світового порядку.

Результати

Кардинальні якісно-кількісні зміни потенціалів (могутності) окремих країн і регіонів світу спричиняють революційні зміни у світоустрої і, відповідно, низку безпекових проблем (Кіссінджер, 2020). Тому в сучасних умовах формування об'єктивних уявлень про глобальний контекст політичних наслідків російсько-української війни є завданням із багатьма невідомими. Водночас варто погодитися з тими, на думку яких відчуття безпрецедентності фундаментальних глобальних змін у світі стало домінантою сучасних уявлень щодо дезінтеграції глобальної структури влади (Бочарніков, Свешніков, 2022).

Для виявлення основних трендів трансформації існуючої системи міжнародних відносин передусім доцільно здійснити загальний аналіз історичних передумов (світових подій), які передували становленню вказаних систем у попередні історичні епохи в контексті формування того чи іншого світового порядку. Це дасть змогу виявити історичні закономірності та особливості формування системи міжнародних відносин (світового порядку), виявити та виконати комплексний аналіз основних трендів трансформації існуючої системи, а також спрогнозувати її очікувані характеристики на середньостроковий та довгостроковий періоди з урахуванням перспектив становлення нових центрів глобальної та регіональної влади.

В історичній ретроспективі більшість фахівців вважає, що першою системою міжнародних відносин, яка визначала чіткі правила міждержавних взаємодій та створила відносно ефективні механізми пошуку балансу інтересів провідних світових гравців (держава), а відтак і вирішення конфліктних ситуацій, була Вестфальська система (Таран, 2023, с. 193). Створення цієї системи стало наслідком осмислення політичною європейською елітою того часу наслідків кровопролитної Тридцятилітньої війни (Ціватий, 2020, с. 40), коли стало очевидно, що ця війна принесла усім європейським країнам велику руйну, вичерпала ресурси та суттєво знизила потенціал їх політичного, економічного, соціального та культурного розвитку.

За результатами формування Вестфальської системи, зокрема, були вироблені певні правила визнання держав, їх суверенітету, можливої участі в міжнародних справах, а також відбувся так званий "перерозподіл" світу за територіальною ознакою. Тобто до одних провідних країн того часу (основних центрів сили) відійшли одні території, а до других – інші. Головною метою вказаної системи було закласти підґрунтя для вирішення потенційних конфліктів мирним шляхом, тобто шляхом пошуку тих чи інших компромісів і уникнення (зниження ймовірності) війни між провідними європейськими країнами. Таким чином, укладення Вестфальського миру за підсумками Тридцятилітньої війни стало фундаментом тодішнього світового порядку.

Окремо варто зазначити, що, по-перше, у цьому разі під словом "світовий порядок" варто розуміти передусім європейський порядок, оскільки закладені Вестфальською системою основи міждержавних взаємодій на той час лише опосередковано стосувалися інших регіонів (територій) світу. По-друге, означений світовий порядок був побудований на державно-центристських принципах, тобто національна держава стала його основним суб'єктом новоствореної системи міжнародних відносин. Тому фундаментальною основою Вестфальської системи стали ідеї та принципи національного (державного) суверенітету. Це мало фундаментальне значення для формування і функціонування системи міжнародних відносин, оскільки національні держави Європи того часу стали незалежними у проведенні внутрішньої політики в межах своїх визнаних міжнародним співтовариством національних кордонів, і всі (принаймні формально) були рівноправними. Державний суверенітет закріпив принцип невтручання європейських держав у внутрішні справи одна одної. Тому в XVII–XIX ст. жодна держава не вважала для себе можливим втручатися у внутрішні

справи інших держав, навіть якщо в них відверто і масово порушувалися права людини (Требін, 2023, с. 46).

Таким чином, цей історичний період міждержавних взаємодій провідних європейських держав (фактично аж до лютого 1793 р., коли європейські монархи відреагували на страту французького короля Людовика XVI створенням Першої коаліції для боротьби з революційною Францією) був відносно стабільним і не призводив до збройних конфліктів між ними. Наполеонівські ж війни (1799–1815 рр.), головною метою яких було прагнення Наполеона усунути Велику Британію як політичного та економічного суперника Франції, повністю зруйнували Вестфальську систему.

Поразка наполеонівської армії спочатку в російській кампанії, яка закінчилася фактично повним її знищенням і перенесенням театру військових дій в Європу (Польщу та Німеччину) у 1813 р., а потім і поразка в битві із союзними арміями Австрії, Пруссії, Росії і Швеції під Лейпцигом у 1814 р. внесли до геополітичного порядку денного питання щодо переформатування континентальної політичної карти того часу, а відтак і формування нової системи міжнародних відносин. З цією метою було проведено Віденський конгрес (1814–1815 рр.) (Аношина, 2009, с. 611).

Переможці передусім прагнули відновити монархії, повалені після Великої французької революції, повернути на континент мир і спокій, але кожен хотів перекроїти карту Європи на свою користь. У конгресі брала участь і Франція, яка вустами витонченого дипломата Шарля М'оріса де Талейрана-Періг'єра запропонувала покласти в основу угод принцип легітимізму, згідно з яким легітимними пропонувалося вважати ті монархії та династії, які існували до революції чи до 1792 р. Визнання історичного права династій на вирішення основних принципів державного ладу мало на меті обґрунтувати захист територіальних інтересів Франції. Союзники погоджувалися повернути дореволюційні кордони Франції, але від власних загарбань ніхто відмовлятися не хотів, тому в цілому принцип не був підтриманий. Водночас 9 червня 1815 р. було укладено Кінцевий акт Віденського конгресу, який перетворив Європу на спільноту легітимних монархій.

Особливістю світового порядку, який отримав назву епоха "Європейського концерту", стало те, що було встановлено нове розміщення політичних сил та географічних сфер впливу в повоєнній Європі як наслідок загальної згоди великих держав: Австрії, Британії, Пруссії, Росії та Франції (Таран, 2023, с. 194). Ця система міжнародних відносин була зруйнована з початком Першої світової війни, яка завершилася розпадом кількох імперій та зміною політичних режимів у низці країн. У 1919–1920 рр. державами-переможцями для вироблення і підписання умов з переможеними державами у Першій світовій війні було проведено Паризьку мирну конференцію. У ній взяли участь делегації 27 країн, з яких 10 брали безпосередню участь у війні, 14 формально перебували у стані війни і три новостворені держави. При цьому вперше в історії дипломатії переможені держави не брали участі в переговорах, зокрема Німеччина, яка була допущена лише тоді, коли були вироблені проекти мирних договорів з ними. Радянську Росію до участі в конференції взагалі не було запрошено. Головну роль у її роботі відігравали прем'єр-міністр Великої Британії

Ллойд Джордж, Французької Республіки Клемансо і президент США В. Вільсон.

Унаслідок роботи конференції було підготовлено низку мирних договорів, зокрема Версальський мирний договір із Німеччиною (1919 р.), та Севрський мирний договір з Османською імперією (1920 р.). Підготовлені Паризькою мирною конференцією договори разом з угодами, прийнятими на Вашингтонській конференції (1921–1922 рр.), яка була скликана за ініціативою США та мала на меті домогтися для них сприятливого для себе вирішення питання про морські озброєння та закріплення нового співвідношення сил у Республіці Китай та в басейні Тихого океану, заклали підвалини версальсько-вашингтонської системи міжнародних відносин.

Важливо зазначити, що на Паризькій конференції в 1918–1919 рр. було засновано Лігу Націй – інститут, який був спрямований на підтримку світового порядку і недопущення дестабілізації міжнародної системи з волі одного з її елементів (Требін, 2023, с. 47). Після тривалих дискусій був прийнятий проект статуту цієї організації, який, проте, не врахував пропозиції Французької Республіки про створення штабу і збройних сил Ліги Націй. Статут Ліги Націй за пропозицією Вудро Вільсона включався як невід'ємна частина в усі мирні договори. Це була перша міжнародна міждержавна організація, створена з метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами. Тому її завданнями були дотримання прав національних меншин і вирішення територіальних конфліктів у світі після Першої світової війни. Робота Парижської конференції та створення Ліги Націй також засвідчили початок трансформації євроцентристської системи міжнародних відносин у глобальну, яка завершилася створенням у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй, яка перейняла її функції у 1946 р.

На жаль, тодішній сформований світовий порядок виявився недостатньо стійким, оскільки досить швидко інтереси провідних держав вийшли далеко за межі домовленостей та правил, що були сформовані версальсько-вашингтонською системою міжнародних відносин, що призвело до Другої світової війни, яка повністю її зруйнувала.

У лютому 1945 р. відбулася дипломатична зустріч лідерів США, Великої Британії та СРСР, на якій розв'язувалися проблеми щодо формування повоєнного світового порядку, пов'язані із закінченням Другої світової війни. Зокрема, щодо Німеччини було схвалено принципи її розчленування та сплату репарацій. Вирішено питання щодо розмежування польських і східнослов'янських етнічних земель (українських і білоруських), а "Декларація про визволену Європу", яка була частиною рішень Ялтинської конференції, дала змогу СРСР забезпечити собі політичний контроль над окупованими ним країнами Східної та Центральної Європи, що значною мірою спричинило "холодну війну". Було також ухвалено скликати конференцію на квітень 1945 р. у США з метою створення ООН. Ухвалено рішення запросити до участі в ній як членів-засновників радянські республіки Україну та Білорусь, а також затверджено принцип одноголосності постійних членів Ради Безпеки ООН (право "вето" великих держав). В остаточному підсумку після Другої світової війни сформувався біполярний світовий порядок і систему міжнародних відносин утворили дві ідеологічно різні і

конкуруючі системи – капіталістична і соціалістична. Водночас для воєнного стримування одне одного у 1949 р. було створено військово-політичний союз – Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), а в 1955 р. – Організацію Варшавського договору (ОВД). Систему міжнародних відносин у період від закінчення Другої світової війни до розпаду СРСР можна вважати відносно стабільною, незважаючи на низку кровопролитних війн регіонального характеру та кризових ситуацій у відносинах між США та СРСР, оскільки були створені різні механізми, які мінімізували ймовірність виникнення глобальної (світової війни) між ними та їх союзниками.

Після розпаду СРСР фактично сформувався однополярний світовий порядок, оскільки у світі домінували США практично в усіх сферах суспільного буття: міжнародній політиці, економіці, культурі, фінансовій і військовій сферах, розвитку новітніх технологій, у тому числі інформаційних, тощо. Однополярний світовий порядок сформував відповідну систему міжнародних відносин, в якій глобальна влада належала США, а відтак вся земна куля стала сферою їх національних інтересів. Ця система мала певний період стабільного функціонування. Проте фінансово-економічна криза 2007–2008 рр. у США, де виникли суттєві структурні диспропорції в економіці, поклала кінець вказаній стабільності, тому що криза набула світового масштабу. Оскільки США були єдиним полюсом світового домінування, то для його збереження вони почали генерувати доларову ліквідність.

На початку 2020-х рр. віртуальна економіка в США стала витіснати реальну. Безумовно, що ця криза в США позначилася на глобальній економічній безпеці, а її нейтралізація вимагала радикального підвищення ефективності управління на всіх рівнях. Це було зроблено під гаслом подолання глобальної пандемії COVID-19. Проте концептуальних ідей та інноваційних підходів, які б були прийнятними для більшості країн світу, запропоновано не було. Гірше того, США разом зі своїми союзниками та Китай почали звинувачувати один одного у виникненні пандемії. Тому спроба США підвищити ефективність глобального управління і за рахунок цього знайти адекватні відповіді на глобальні системні виклики сучасності не дала результату. Унаслідок цього загрозливих обрисів почала набувати глобальна фінансово-економічна криза в 2022 р. Поступово вона стала проникати в безпекову та інші сфери життєдіяльності світового співтовариства, а головне – вона продемонструвала, що глобальний центр світової влади перестав виконувати свою головну функцію – забезпечення стабільності світового порядку, а відтак і ефективності функціонування існуючої системи міжнародних відносин.

Водночас очевидно, що сьогодні відсутня держава, яка могла б претендувати на роль США, незважаючи на те, що деякі з них суттєво збільшили свою могутність і все очевидніше прагнуть захопити більше глобальної влади. Проте ці країни поки що можуть претендувати на провідну роль лише в тому чи іншому регіоні або ж у певних сферах. Це призводить до кластеризації (фрагментації) глобального простору і формування системи міжнародних відносин за іншими правилами. В їх основі реальне співвідношення національних інтересів, зумовлених потребами розвитку країн, стан

забезпеченості ресурсами і синергія міждержавних відносин (угод, домовленостей тощо). Тому центри сили тих чи інших кластерів активно прагнуть включити інші країни у своє коло впливу для синергії розвитку, а більш слабкі країни, у свою чергу, прагнуть приєднання до того чи іншого кластеру для забезпечення безпеки і полегшення доступу до потрібних для них ресурсів (матеріальних, фінансових, технологічних, комунікаційних тощо).

Принципово важливим є й те, що стагнація існуючої світової фінансово-економічної системи призводить до загострення суперечностей між впливовими державами та активізації санкційної політики щодо своїх конкурентів. Тому наявні технологічні та логістичні ланцюжки все частіше розриваються та скорочуються. Це призводить до значних труднощів у виробництві високотехнологічних товарів та стає аргументом на користь економічної автократії геополітичних кластерів і домінування пріоритету стримування розвитку потенційного супротивника за будь-яку ціну. Тому має місце зростання рівня конфліктності в міждержавних відносинах та ймовірності збройних конфліктів (війн), у тому числі й застосування зброї масового знищення, зокрема ядерної.

Таким чином, визначальним трендом трансформації системи міжнародних відносин є поступове формування багатополюсної системи в умовах зростаючого глобального хаосу. З цим трендом пов'язані інші, не менш важливі тенденції, особливо в контексті аналізу політичних, економічних та інших наслідків російсько-української війни та їх значення для забезпечення глобальної і національної безпеки України. Варто акцентувати увагу на таких тенденціях, які стають усе більш очевидними: загострення боротьби в буферних геополітичних просторах; підвищення ймовірності ядерної війни та застосування біологічної зброї; трансформація політико-економічних і воєнно-політичних блоків; стагнація глобальних механізмів узгодження інтересів; зростання готовності держав до застосування сили.

Розглянемо вказані тенденції:

– *загострення боротьби в буферних геополітичних просторах* зумовлене тим, що провідні держави – центри сили зацікавлені в розширенні ринків та шляхів транспортування товарів. Тому в держав, що розташовані в буферних просторах (зонах), виникають значні проблеми щодо забезпечення національної безпеки. Уже сьогодні очевидним є те, що ці проблеми виникатимуть у держав, які розташовані в таких буферних зонах: Східна Європа, яка з'єднує російську федерацію і Захід (США, Британія і Західна Європа); Балкани, через які пролягають транзитні маршрути з Китаю, Індії через Центральну і Передню Азію до Західної Європи; Африка, яка є своєрідним буферним континентом, через відсутність домінуючих держав; Центральна та Передня Азія, через яку проходять найважливіші світові транзитні шляхи; Південно-Східна Азія, яка через Тихий океан та його моря з'єднує Китай, Японію і США; Центральна Америка як шлях з Атлантичного до Тихого океану;

– *підвищення ймовірності ядерної війни та застосування біологічної зброї*. Якщо для держави з великим ядерним потенціалом (США, Британії, Франції, російської федерації, Китаю, КНДР) виникне ситуація,

що під питанням буде її існування або ж виникне реальна зовнішня загроза для влади, її політичного керівництва, досить ймовірним є прийняття її лідерами рішення про застосування ядерної зброї (Бочарніков, Свешніков, 2022). При цьому скоріш за все застосування тактичної ядерної зброї ядерними державами з великою ймовірністю може призвести до подальшої ескалації, тобто до глобального ядерного конфлікту. Підвищення ж імовірності застосування біологічної зброї зумовлене розвитком технологій генної інженерії, мікробіології і біохімії. Вони дають можливість проектувати властивості організмів мікросвіту, які можуть використовуватись як біологічна зброя. Безмежна багатоваріантність генетичних сполучень відкриває безліч можливостей для створення такої зброї. При цьому принципово важливим є те, що її розробку, як і застосування, досить складно довести, а виробництво речовин (біологічних матеріалів), які можуть бути використані як біологічна зброя, у великих обсягах в умовах активних контактів між людьми не потрібно. Тому ймовірність застосування біологічної зброї залежить лише від розуміння політичним керівництвом держави відповідальності за долю людства.

Важливим чинником, який свідчить про формування нової системи міжнародних відносин, є *очевидні ознаки трансформації існуючих політико-економічних і воєнно-політичних блоків*. У цьому разі йдеться передусім про ЄС, НАТО, ШОС та БРІКС (Собенко, 2023).

Так, усе більш очевидними стають ознаки того, що ЄС як один із глобальних центрів фінансово-економічної могутності може суттєво змінитися, оскільки в умовах кризових ситуацій, а тим більше криз потрібна більша концентрація влади і менший час на реагування. Наприклад, сьогодні політичними лідерами ЄС та фахівцями активно обговорюється питання щодо переходу від правила консенсусу до правила кваліфікованої більшості при ухваленні найважливіших (стратегічних) рішень у сфері безпеки. Посилення суперечностей і погіршення управління може призвести до втрати уваги європейських країн до воєнно-політичних процесів у Східній Європі, виокремивши її у своєрідний буферний геополітичний простір і таким чином остаточно перетворити ЄС у політичного карлика. Крім того, важливо зазначити, що незначний воєнний потенціал ЄС та суттєвий і традиційний вплив США на його інтереси не дає йому змоги і сьогодні набути статусу повноцінного геополітичного гравця в новій системі міжнародних відносин.

Щодо НАТО, то він традиційно в суспільній європейській свідомості є втіленням образу захисника Заходу від агресивного "нецивілізованого" Сходу. Водночас стрімке зростання могутності Китаю (економічної, технологічної, воєнної) та його намагання збільшити свій вплив на міжнародній арені зумовили США оголосити його політику довгостроковим викликом міжнародному порядку, а відтак і їх національній безпеці. Тому США все більше приділяють уваги тихоокеанському регіону. Так, у 2021 р. було створено оборонний альянс США, Британії і Австралії (AUKUS) (США, Британія та Австралія ..., 2023), який спрямований на залучення Австралії до стримування Китаю. І хоча створення цього альянсу не слід розглядати як відмову США від НАТО, особливо в контексті російсько-української війни, можливість зміни їх ставлення до НАТО не варто виключати. Це спонукає європейські країни-

члени НАТО до самостійності щодо забезпечення безпеки, розвитку власного воєнного потенціалу та оборонної промисловості. Ці країни активізують роботу зі створення незалежних від США і НАТО оборонних структур, тобто створення збройних сил і оборонного комплексу ЄС (Чи потрібні Європі ..., 2023).

Важливою є діяльність ШОС в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Організація має безпекову та економічну складові й потенціал розвитку, оскільки намагається враховувати інтереси всіх учасників, а розподіл ресурсів між ними є взаємодоповнюючим. Крім того, серед учасниць ШОС є зацікавленість в обмеженні впливу в регіоні з боку насамперед США та спільне розуміння щодо вирішення низки безпекових питань (боротьба з тероризмом, сепаратизмом та ін.). Принципова відмінність ШОС полягає в тому, що вона є своєрідним консультативним клубом, а не воєнно-політичним блоком, для якого характерним є наявність жорстких міждержавних зобов'язань. Це об'єктивно робить подібні організації інституційно слабшими порівняно з воєнно-політичними блоками (альянсами, союзами тощо). Проте відсутність жорстких зобов'язань приваблює до ШОС інші держави, які шукають шляхи розв'язання власних безпекових проблем, не породжуючи при цьому значні виклики суверенітету. Не менш важливою особливістю ШОС є те, що вона об'єднує держави, які належать до трьох центрів сили в геополітичних кластерах: Китай, Індію і РФ та принципово не передбачають участь США, Британії і ЄС (Medeubayeva, 2019, с. 85).

Щодо БРІКС, то він з початку свого організаційного оформлення в 2006 р. заявив про себе як альтернатива старим глобальним форматам. Він уже утворив інституції, паралельні глобальним організаціям: пул валютних резервів на заміну МВФ; Банк розвитку країн БРІКС на заміну Світового банку; багатосторонню валютну систему BRICS Pay на заміну системі SWIFT. У 2022 р. БРІКС розпочав запровадження спільної валюти міждержавних розрахунків на заміну долару США. БРІКС також об'єднує держави, які належать до трьох геополітичних кластерів в Азії – РФ, Китай і Індію – і не передбачає участь США, Британії і ЄС. Водночас, на відміну від ШОС, група країн БРІКС має більш широке географічне представлення, оскільки включає країни Південної Америки та Африки. Він поступово нарощує спроби отримати глобальний вплив і має потенціал розширення, оскільки до нього сьогодні прагнуть долучитися понад 20 країн, серед яких, зокрема: Туреччина, Іран, Казахстан, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет. Тому, очевидно, що інституційне посилення БРІКС та зростання його ролі в системі міжнародних відносин буде вирішальною мірою залежати від того, чи зможе союз знайти механізми справедливого врахування національних інтересів настільки різних країн.

Принципово важливим чинником, який свідчить про трансформацію системи міжнародних відносин, є також *стагнація глобальних механізмів узгодження інтересів та зростання готовності держав до застосування сили* (Бочарніков, Свешніков, 2022). Ці механізми свого часу створювались як інструменти забезпечення стабільності та безпеки в умовах глобалізації. Проте передумови та наслідки російсько-української війни чітко виокремили дві протилежні тенденції трансформації цих механізмів. З одного боку, все більш очевидним стає їх стагнація і розпад, а з другого – під впливом

глобальних викликів міжнародному миру і стабільності спостерігаються непоодинокі спроби створення нових міжнародних форматів (угод, домовленостей тощо), більш пристосованих до розв'язання сучасних проблем безпеки в різних сферах життєдіяльності міжнародної спільноти.

Головними міжнародними механізмами узгодження інтересів поки що залишаються ті, які були створені інститутами ООН. Їх переважна більшість була створена після Другої світової війни головним чином для узгодження інтересів країн-членів ООН з метою забезпечення миру та стабільності в межах функціонування двополусної системи міжнародних відносин. На жаль, після руйнації вказаної системи вони почали поступово втрачати свою ефективність і сьогодні фактично використовуються як інструментарій інформаційно-психологічної війни між постійними членами Ради Безпеки ООН: США, Китаєм, Росією, Францією та Великою Британією. Наприклад, було запропоновано багато реформ з метою забезпечити більш адекватний вплив інститутів ООН на безпекову ситуацію у світі. Проте ці реформи не були втілені в життя, оскільки вони, як правило, не були спрямовані на дійсно справедливе та неупереджене врахування національних інтересів усіх членів (держав) міжнародного співтовариства. Водночас Росія сьогодні прагне призупинити участь у низці організацій у відповідь на спроби її ізоляції від міжнародної спільноти як покарання за її збройну агресію проти України.

Стагнація глобальних механізмів узгодження національних інтересів держав та зменшення керованості системою міжнародних відносин зумовили також зростання бажання та готовності держав до застосування сили. Про це свідчить, зокрема, значне нарощування військових видатків країн світу (Військові видатки ..., 2023). Крім того, Китай і Росія на офіційному рівні звинувачують США в несправедливому керуванні міжнародними процесами, скоєнні міжнародних злочинів і фактично відмовились діяти за встановленими США правилами (Офіційні пропозиції ..., 2023). Вжиті у відповідь заходи США та їх союзників дають ефект (політичний, економічний тощо), але він відносно незначний. Тому все більше держав уважає себе вільними від колишніх зобов'язань і правил, які були сформовані та нав'язані їм в умовах донедавна відносно стійкого однополярного світового порядку, у тому числі й у питаннях щодо застосування військової сили для захисту та просування своїх національних інтересів. Тому коли виникатимуть реальні загрози існуванню держав або їх провідних еліт, підвищення готовності держав до застосування військової сили з метою розв'язання тих чи інших проблем стане реальністю.

Такими чином, наразі ми можемо спостерігати, що ера так званого централізованого глобалізму добігає кінця. При цьому, незважаючи на велике бажання Росії стати другим центром глобальної влади, більшість дослідників погоджується з тим, що місце другого глобального гравця поступово займає Китай, передусім унаслідок свого стрімкого економічного і технологічного зростання, а також синергії міждержавних відносин та все більш активній зовнішньополітичній діяльності. Тому сьогодні США та Китай відіграють вирішальні ролі у формуванні й управлінні світовими процесами, які визначають обриси, принципи та підходи до формування нової системи міжнародних відносин. Зокрема, ми

можемо спостерігати, що виокремлюється європейський і азійсько-тихоокеанський центри протистоянь за участю двох головних акторів – США та Китаю. При цьому США та Китай бачать у майбутньому лише двополярний світ, який, як вони сподіваються, буде без війн (Панфілов, Онипценко, 2023, с. 34–35). Очевидно, що підсумком цього процесу буде завершення домінування на світовій арені Західної цивілізації на чолі із США, тобто перехід від епохи централізованого глобалізму до епохи децентралізованого глобалізму, де домінування однієї держави чи групи держав стає неможливим. Тому якщо донедавна у світі домінував лише один Євроатлантичний центр сили, то зараз окремі великі держави починають претендувати на статус полюсів у різних сегментах системи міжнародних відносин (світового порядку).

Результати

1. На формування систем міжнародних відносин вирішальний вплив справляв світовий порядок, який визначався потенціалом і поточною конфігурацією взаємодії центрів сили за підсумками воєн, а також пов'язані з цим домовленості (угоди) між цими центрами щодо принципів та правил міждержавних взаємодій і вирішення конфліктних ситуацій. Зміна в потенціалах і конфігурації взаємодії центрів сили, вихід інтересів провідних держав, які створювали систему, за межі досягнутих домовленостей і встановлених правил неминуче призводили до стагнації, порушення стійкості системи та, як наслідок, до її руйнації.

2. Грубе застосування військової сили, відвертого політичного тиску, економічних санкцій в обхід установлених процедур, фінансування розробок, заборонених міжнародних правом, нехтування правом приватної власності, інші дії свідчать про кризу системи міжнародних відносин та про глобальні зміни в безпековому середовищі, які стосуються життєдіяльності всіх держав. Їх головними рисами є процеси, які пов'язані з розривом відносин у багатьох сферах, відмовою від дотримання колишніх правил поведінки і намаганням держав формувати свою політику з опорою на власні сили.

3. Аналіз трендів формування нової системи міжнародних відносин дає підстави стверджувати, що загострення безпекових процесів, зумовлених хаосом руйнування попередньої системи, завершиться формуванням багатополусної системи та певною стабілізацією, і в довгостроковій перспективі рівень глобальної безпеки залежатиме від ступеня конфліктності відносин між полюсами в новій системі, зумовленого боротьбою за контроль над буферними зонами. Тому перебіг безпекових процесів зумовлює необхідність розв'язання державами актуальної проблеми щодо адекватного визначення своїх інтересів, цілей, шляхів їх досягнення в цьому періоді.

4. Сьогодні руйнація старих геополітичних структур і формування нових центрів глобальної влади супроводжуються зміною балансу сил і зміцненням передусім потенціалу Азійсько-Тихоокеанського регіону. Тому саме в цьому регіоні складається особлива структура, яка в найближчому майбутньому, при збереженні певних тенденцій, може суттєво змінити глобальний баланс сил, а відтак і систему міжнародних відносин.

5. З огляду на російську агресію сьогодні перед Україною стоїть важливе завдання вибороти шанс на збереження як повноправного суб'єкта в новій системі

міжнародних відносин на умовах, що дадуть змогу забезпечити реалізацію її національних інтересів і на цій основі поступальний прогресивний розвиток.

Внесок авторів: Григорій Ситник – вступ, визначення мети статті, методів і джерел дослідження, формулювання висновків і дискусійних положень; Євгеній Таран – результати дослідження.

Список використаних джерел

- Аношина, Н. Т.-Ю. (2009). Гарантії міжнародного правопорядку моделі Віденського конгресу 1814-1815. *Держава і право*, 44, 610–613.
- Бочарніков, В. П., & Свешніков, С. В. (2022). *Безпекове середовище 2030*. НУОУ імені Івана Черняховського.
- Військові видатки країн світу різко зросли – SIPRI*. (2024, 24 квітня). Хвиля. <https://hvylya.net/uk/news/271356-voennye-rashody-stran-mira-rezko-vyrosli-sipri>
- Дашевська, О. О. (2015). Новий світовий порядок: теоретичні концепції. *European Political and Law Discourse*, 4(2). <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-4/10.pdf>
- Кіссінджер, Г. (2020). *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті*. Наш Формат.
- Офіційні пропозиції Китайської Народної Республіки щодо вирішення світових безпекових викликів*. (б. д.). Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень "БОРИСФЕН ІНТЕЛ". <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/kitsajski-iniciativi-globalnoi-bezpeki/>
- Панфілов, О., & Онищенко, П. (2023). Сучасний двополярний світ: діалектика становлення. *Україна в умовах формування нового світового порядку* (с. 34–35). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого.
- Собенко, Н. (2023, 1 червня). *БРИКС планує розширення і створення спільної валюти, щоб протистояти США*. Суспільне новини. <https://susplne.media/493906-briks-planue-rozsirenna-i-stvorennaspilnoi-valuti-sob-protistoati-ssa/>
- США, Британія та Австралія розкрили нові деталі співпраці у форматі AUKUS*. (2023, 14 червня). Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція України. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157920>
- США нас намагаються придушити: CNN прогнозує загострення відносин Пекіна з Вашингтоном*. (2023, 14 березня). Фокус. <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/554911-ssha-nas-pytayutsya-podavit-cnn-prognoziruet-oborstrenie-otnosheniy-pekina-s-vashingtonom>
- Таран, Є. (2022). Генезис системи світового порядку. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*, 7(25). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-190-199](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-190-199)
- Требін, М. (2023). Турбулентність сучасного світового порядку. *Україна в умовах формування нового світового порядку*, 46. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. <https://philarchive.org/archive/TRERMU>
- Цівалий, В. (2020). Європейська система міжнародних відносин і дипломатична практика в період Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.): інституціональний та конгруентний дискурс. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*, 30, 39–49. <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2020-30.39-49>
- Чи потрібні Європі власні збройні сили?* (2023). Збруч. <https://zbruc.eu/node/107456> (*Чи потрібні Європі власні збройні сили?*, б. д.)

Medeubayeva, Z. (2019). The Latest Trends in the Evolution of the Shanghai Cooperation Organization. *Геополітика України: історія і сучасність*, 2, 82–94.

References

- Anoshina, N. T.-Yu. (2009). Guarantees of the international legal order model of the Congress of Vienna 1814–1815. *State and law*
- Bocharnikov, V. P., & Sviesnikov S. V. (2022). *Security environment 2030*. "Book Master". https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4029704
- Dashevskaya, O. (2015). New world order: theoretical concepts. *European Political and Law Discourse*, 4(2). <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-4/10.pdf>
- Does Europe need its own armed forces? (2023). <https://zbruc.eu/node/107456>
- Kissinger, G. (2020). *World order. Reflections on the nature of nations in a historical context*. Nash Format.
- Medeubayeva, Z. (2019). The Latest Trends in the Evolution of the Shanghai Cooperation Organization. *Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. Collection of scientific works, (2), 82–94.
- Military expenditures of the countries of the world have increased sharply – SIPRI. (2024, April 24). *Khvylya*. <https://hvylya.net/uk/news/271356-voennye-rashody-stran-mira-rezko-vyrosli-sipri>
- Official proposals of the People's Republic of China on solving global security challenges. (b. d.). Independent Analytical Center for Geopolitical Research "BORYSFEN INTEL". <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/kitsajski-iniciativi-globalnoi-bezpeki/>
- Panfilov, O., & Onishchenko, P. (2023). Modern bipolar world: the dialectic of becoming. *Ukraine in the conditions of the formation of a new world order*. In the coll. materials XXXV Kharkiv. polytol readings (p. 34–35). National law University named after Yaroslav the Wise.
- Sobenko, N. (2023). BRICS plans to expand and create a common currency to counter the US. *Social news*. <https://susplne.media/493906-briks-planue-rozsirenna-i-stvorennaspilnoi-valuti-sob-protistoati-ssa/>
- Taran, E. (2022). GENESIS OF THE WORLD ORDER SYSTEM. *Scientific perspectives (Naukovi perspektivi)*, 7(25).
- The US is trying to suppress us: CNN predicts a worsening of relations between Beijing and Washington. (2023, March 14). *Focus*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157920/>
- The USA, Britain and Australia have revealed new details of cooperation in the AUKUS format. (2023, June 14). *European truth*. International security and European integration of Ukraine. <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/554911-ssha-nas-pytayutsya-podavit-cnn-prognoziruet-oborstrenie-otnosheniy-pekina-s-vashingtonom>
- Trebin, M. (2023). The turbulence of the modern world order. *Ukraine in the conditions of the formation of a new world order*. (p. 46). National law University named after Yaroslav the Wise. <https://philarchive.org/archive/TRERMU>
- Tsivaliy, V. (2020). European System of International Relations and Diplomatic Practice in the Period of the ThirtyYears War (1618–1648): Institutional and Congress Discourses. *Scientific Papers of the Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. History*, 1(30), 39–49. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16924/1/29_Humeniuk.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 04.02.24

Прорецензовано / Revised: 08.05.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Hryhorii SYTNYK, Dr. habil. (Public Administration), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3083-5733
e-mail: shp1000@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yevhenii TARAN, PhD (Political Science),
ORCID ID: 0000-0002-1822-6978
e-mail: yevhenii.taran@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MAIN TRENDS IN THE TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS (IN THE WORLD SYSTEM)

Background. The vast majority of world events at the end of the 20th century. and the beginning of the 21st century. caused by various conflicts, political and economic instability. This indicates the ineffectiveness of the existing mechanisms for coordinating the interests of the subjects of the system of international relations, and therefore the need to create new mechanisms that would take into account the main trends in the transformation of the system of international relations. Therefore, the identification and comprehensive analysis of the main trends in the transformation of the system of international relations in the context of the prospects for the formation of new centers of global and regional influence on the formation of the international agenda is an urgent task, as it allows to clarify the outlines of the architecture of the world order for the long term.

The purpose of the work is to identify and comprehensively analyze the main trends in the transformation of the system of international relations in the context of the prospects for the formation of new centers of global and regional influence on the formation of a new world order.

Methods. The article uses a number of general scientific and special methods. So, in particular, when researching such international institutions as the EU, NATO, SCO and BRICS, the comparison method was used. Using the method of analysis, the most obvious trends of modern international relations were determined.

Results. The peculiarities of the formation and functioning of the system of international relations (world order) in certain historical periods in the context of defining world events are analyzed. It was found that the main determinant of the formation of the specified world order systems was the so-called redistribution of the world, namely the rejection (annexation, seizure) of certain territories from some countries and their entry into others. Globalization and informatization of all spheres of social life lead to an increasing dependence of states on each other. This prompts the creation of a new system of international relations (world order), which would be able to respond more adequately to the specified threats without the use of force instruments.

Conclusions. Analysis of the general context of the formation of a new system of international relations suggests that the formation of a multipolar system should be completed in the near future, which will lead to a certain stabilization in the field of international relations, which are currently largely in a chaotic state. At the same time, Ukraine, which is currently at war with Russia, faces an extremely difficult task of winning the chance to become a full-fledged subject of the new system of international relations (new world order).

Keywords: System of international relations, world order, world centers of power influence, international security, national security, global governance.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.